

Polonezii între Sarmatia și Europa

„Țara polonezilor e departe de drumurile de pelerinaj și e puțin cunoscută, în afara celor care fac comerț și călătoresc prin ea în drum spre Rusia”. Aceste cuvinte au fost scrise la începutul secolului al XII-lea de Gall Anonimul, un străin care a trăit în Polonia și căruia i s-a încredințat sarcina de a scrie cronica faptelor casei ducale și istoria țării care îl găzduia. Ca și alte popoare europene, înainte de a se afirma din punct de vedere cultural, polonezii au traversat numeroase obstacole. În încercările lor de a stabili legături cu bazinul mediteranean – leagănul civilizației clasice – nu se bucurau de o imagine pozitivă, fiind considerați barbari. Pe de altă parte, legăturile dintre slavii de vest și mediteraneeni erau îngreunate de obstacole fizice: munții Sudeți și Carpați, pădurile de netrecut din întreaga regiune etc. Această imagine negativă și dificultățile de natură geografică au făcut ca o bună perioadă de timp slavii să rămână la periferia lumii clasice. Totuși există dovezi arheologice care atestă existența contactelor dintre Imperiul Roman și ținuturile care se întindeau între Marea Baltică și Carpați (vezi, de exemplu, obiectele de lux de proveniență romană, găsite în mormintele princiare din Pomerania și Wielkopolska).

Înlesnirea contactelor dintre slavi și mediteraneeni s-a produs prin intermediul comerțului. Provinciile romane erau renumite prin produsele de ceramică și

anumite tehnici de prelucrare a metalelor. La rândul lor, romanii erau atrași probabil de chihlimbarul baltic. Migrația slavilor declanșată la jumătatea mileniului I a perturbat aceste legături, ceea ce a făcut ca influența clasică să se manifeste firav în această perioadă. Evoluția economică și culturală a cunoscut mai degrabă forme și structuri autohtone, locale.

Primele mărturii despre polonezi au fost consemnate de călători și ulterior de cronicari care îi tratează de obicei laolaltă cu ceilalți slavi, oferind descrieri schematice ale obiceiurilor și manifestărilor lor. Însuși Gall Anonimul, despre care am pomenit la început, a simțit nevoia de a localiza Polonia în cadrul lumii slave, descriind-o ca fiind cea mai nordică parte dintre ținuturile slave. Cronicarul acorda un loc exagerat descrierii bogățiilor naturale din aceste ținuturi, unde „aerul e sănătos, solu-i fertil, pădurile sunt pline de miere, apele mișună de pești, pot fi întâlniți cavaleri războinici, țărani harnici, cai viguroși, boi buni de tras la jug, vaci bogate în lapte, oi grele de lână”¹.

Privirea globalistă asupra comunității slave a durat o perioadă destul de îndelungată. Cercetătorii au demonstrat însă că diferențierile dintre slavi s-au manifestat treptat după primele migrații puternice din secolele al V-lea – al VII-lea și mai ales după așezarea ungarilor în Câmpia Panoniei, în secolul al IX-lea, când s-a produs o „ruptură” vizibilă între slavii de vest și cei de sud. În pofida păstrării anumitor legături comerciale și culturale, fragmentarea „unității” lumii slave a avut loc o dată cu formarea primelor state. La această fragmentare a contribuit în mod esențial opțiunea

¹ *Apud B. Geremek, Poland and the cultural geography of medieval Europe*, în vol. *A Republic of Nobles. Studies in Polish History to 1864*, Cambridge, 1982, p.16.

religioasă. În ultimul sfert de veac al secolului al X-lea, în timpul dinastiei Piast, Polonia și-a găsit loc în lăuntru creștinătății latine vestice. Nu se știe în ce măsură această alegere a fost conștientă. În contrast, cronicarii Rusiei Kievene notau că, înainte de a opta pentru decizia care i-a plasat în mod ferm pe orbita lumii culturale bizantine, cneazul Vladimir i-a ascultat pe reprezentanții diverselor religii: bulgarii îndemnându-l spre islam, germanii spre creștinismul latin, hazarii spre iudaism, iar bizantinii spre ortodoxism. Același lucru se poate spune despre prințul Boris al Bulgariei, care, înainte de a primi botezul de la împăratul Mihail I al Bizanțului, a avut nevoie de un anumit timp de gândire¹.

Indiferent însă de alegerea făcută, prin aderarea la creștinismul latin sau la cel bizantin, se va produce racordarea slavilor la două mari centre de cultură și civilizație, care se vor face intens resimțite în întreaga lume slavă. Câștigată de partea culturii grecești, Rusia Kieveană a fost adusă și mai aproape de granițele slavilor de vest. După convertirea Bulgariei, misionarii greci au ajuns în bazinul dunărean și în Moravia, chiar în regiunile de sud ale Poloniei, dar, după părerea medievistului B. Geremek, în cazul polonez „nu se poate vedea vreo legătură importantă, semnificativă cu civilizația bizantină sau cu structurile sale economice și politice”². Impactul artistic și intelectual al culturii bizantine asupra Poloniei medievale nu a beneficiat de un interes de cercetare sporit. Până acum există doar dovezi arheologice fragmentare,

¹ Cf. P.P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969.

² Geremek, *op. cit.*, p.16.

câteva importuri de natură artistică, o influență minimă asupra artei locale și o anumită predilecție pentru bijuteriile bizantine (așa cum menționează Gall Anonimul)¹. S-ar părea că încă din secolul al X-lea a existat o tendință mai puternică a Poloniei de a se apropia de Vest decât de Est, iar decizia dinastiei Piast confirmă fără echivoc acest lucru. Istoria a legat în mod clar începuturile Poloniei de o Europă care descindea mai degrabă din tradiția carolingiană decât din cea bizantină. În contextul politicii răsăritene pe care o ducea împăratul Otto I, ținuturile slave erau privite ca un element vital al structurii imperiale. Otto al III-lea va considera Sclavinia ca fiind una dintre cele patru părți ale Imperiului. Întâlnirea de la Gniezno din anul 1000 dintre Otto al III-lea și ducele polonez Bolesław Chrobry avea o anumită simbolistică bizantină, urmărind introducerea conducătorului polon în familia regilor ottonieni².

De altfel, lupta între centrele de influență religioasă va caracteriza spațiul european secole de-a rândul, generând o complicată și densă configurație de intrigi și alianțe politice. Intrată în orbita creștinismului latin, Polonia se va adapta din mers acestui mecanism, încercând la rândul său să-și consolideze poziția politică și economică prin demersuri care ținteau o mai bună organizare internă, precum și o strategie de afirmare în exterior. După o perioadă de fărâmițare feudală, de frământări și confruntări interne pentru câștigarea tronului, în secolul al XIV-lea un rol important în consolidarea imaginii țării îi va reveni regelui Cazimir cel Mare, care s-a remarcat în primul rând ca autor de reforme structurale în domeniul economic și

¹ *Idem*, p.17.

² *Ibidem*, p.18.

cultural, dar în primul rând ca promotor al politicii de expansiune în răsărit (a se vedea capitolul *Polonia în timpul domniei lui Kazimierz Wielki*). Printre altele, rezultatul acestei politici a fost căsătoria nepoatei sale Jadwiga cu prințul Lituaniei, Jagiełło, înfăptuindu-se astfel unirea cu Lituania, un pas important de afirmare a polonezilor pe scena politică a vremii. Urcarea pe tronul Poloniei a prințului lituanian s-a făcut cu condiția de a accepta trecerea la creștinism a populației păgâne din Lituania. În urma acestei extinderi teritoriale, Polonia a intrat în conflict cu celelalte puteri interesate de controlul asupra porturilor de la Marea Baltică, unde se desfășurau cele mai multe schimburi comerciale (cavalerii teutoni, suedezii, ulterior rușii). Victoria pe care Władysław Jagiełło a raportat-o asupra teutonilor în 1410 la Grünwald a căpătat rezonanță europeană, înscriindu-se ca eveniment memorabil în analele regatului. Nu întâmplător Jan Długosz, unul dintre cei mai cunoscuți cronicari ai vremii, îi va acorda în opera sa, *Annales Poloniae*, pagini întregi, în semn de omagiu adus compatrioților pentru prinosul de care au dat dovadă. Concepute în douăsprezece cărți, *Analele* lui Długosz cuprind faptele și întâmplările poporului polonez până la 1480, în contextul istoriei universale și mai ales al istoriei țărilor din estul Europei Centrale¹. Apelând la numeroase izvoare autohtone și străine (rutene, bielorusi, lituanieni, ruse, cehe, germane, maghiari etc.), cronicarul oferă o densă imagine istoriografică, multe informații și fapte trecute prin filtrul personal, referindu-se și la popoarele vecine, ceea ce face ca această lucrare monumentală să fie

¹ Vezi Marian Biskup, *Jan Długosz – istoric al Poloniei și al Țărilor din Estul Europei Centrale*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A.D. Xenopol”, XXV/1, Iași, 1988, p.213.

și o importantă contribuție imagologică, o primă încercare de a defini portretul polonezului (mai curând al nobilului polonez) și identitatea acestuia. „Nobilimea polonă – scrie Długosz – jinduieste după slavă, pofteste după pradă de război, disprețuiește primejdiile și moartea, nu este credincioasă jurământului, este dificilă pentru supuși și oamenii din păturile de jos, în cuvinte este nehibzuită..., este credincioasă monarhului, este menită să se ocupe de lucrarea pământului; este deschisă față de oaspeți și de străini, este renumită prin ospitalitate și întrece alte popoare”¹. În spiritul epocii, Długosz considera drept națiune numai nobilimea și țărănimea care hrănea această pătură. Fără a trece sub tăcere anumite cusururi ale conaționalilor, subliniază de fiecare dată întâietatea și superioritatea acestora în raport cu ceilalți slavi. Lituaniienii și rutenii, deși supuși ai aceluiși rege în urma unirii, erau priviți, din motive politice sau confesionale, ca popoare străine sau cel puțin inferioare. De asemenea, contradicțiile confesionale au făcut să nu-i vadă cu ochi buni pe tătari, turci și evrei². Abia spre sfârșitul vieții, sub influența ideilor umaniste, opiniile cronicarului, puternic marcate de viziunea sa religioasă, vor deveni ceva mai nuanțate cu privire la popoarele de altă confesiune.

O etapă importantă în stabilirea criteriilor identitare o constituie sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea, când ia amploare istoriografia polonă, preocupată de căutarea originilor străvechi. O dată

¹ *Apud* Maria Voittovna Leskinen, *Mify i obrazy sarmatizma. Istoki nacionalnoj ideologii Reči Pospolitoj*, Moscova, 2002, p.51-52.

² Biskup, *op. cit.*, p.213 și urm.

cu pătrunderea în spațiul polonez a ideilor umanismului renescentist a crescut interesul față de culturile și civilizațiile antice. Aflați sub farmecul culturii romane și al tradiției marelui imperiu, istoriograful polonez caută tot felul de argumente pentru a demonstra că strămoșii lor erau sarmați de origine romană. Ei nascocesc această geneză nobilă în scopul glorificării propriei istorii. Jan Stanisław Bystroń, unul dintre cei mai cunoscuți cercetători europeni ai mentalității, din secolului al XX-lea, consideră firesc un asemenea demers, căci „popoarele, după ce au dobândit o oarecare importanță, caută glorie nu numai în istoria adevărată, ci și în cea falsificată”¹. Argumentele invocate de cronicari sunt uneori de-a dreptul năstrușnice. De pildă, istoricul și teologul X. Wojciech Dębołęcki susținea, printre altele, că polonezii fac parte din neamul sciților, fiind cel mai vechi popor. De asemenea, limba slavă ar fi fost prima limbă apărută, din care s-ar fi născut mai apoi greaca și latina². La rândul său, Stanisław Sarnicki îi înfățișa pe monarhii polonezi ca descendenți nemijlociți ai lui Noe³, iar episcopul Stanisław Orzechowski identifica patria de origine, Sarmatia, cu statul Iagiellonilor⁴. Această tendință de idealizare a strămoșilor reprezintă o sursă a mândriei naționale. Priviți prin această lumină idealizată, „slavii erau un popor nobil și liniștit, iubeau pământul, aveau un caracter blând și un regim democratic de vis, iar dintre

¹ Jan Stanisław Bystroń, *Megalomania narodowa*, Varșovia, 1995, p.18.

² *Ibidem*, p.20.

³ Apud S. Cynarski, *The Shape of Sarmatian Ideology in Poland*, „Acta Poloniae Historica”, 1968, nr. 19, p.8.

⁴ *Idem*, p.10-11.

slavi polonezii erau poporul cel mai bun, cel mai valoros”¹. Dacă popoarele nu găsesc în trecutul lor mărturii care să-i satisfacă – afirmă Bystroń –, atunci ele se mulțumesc cu idealizarea caracterului național și cu perspectiva unui viitor minunat. De asemenea, dacă nu au jucat un mare rol istoric, își formulează propriile teorii naționale (de exemplu, ucrainenii se consideră cel mai pur popor slav ca rasă, nesupus influențelor străine, în timp ce lituanienii subliniază cu mândrie antichitatea culturii lor păgâne, mai vechi și superioare slavilor). Asemenea atitudine nu ar trebui să ne mire, adaugă Bystroń, deoarece „sentimentul național, aflat la începuturile sale, are nevoie neapărat de argumente în acest stil”².

Cercetătorul T. Mańkowski consideră, la rândul său, că mitul originii sarmate a devenit, în mod paradoxal „baza ideologiei exclusivității poporului polonez”³; de fapt, așa cum susține Maria Leskinen, nu ar trebui văzut aici un paradox, ci un fenomen firesc, dacă pornim de la ideea că, paralel cu căutarea rădăcinilor, cu procesul de mitologizare, se manifestă tendința de a proiecta mitul originii în istorie. O asemenea tendință duce la crearea concepției specificității, a individualității, iar de aici nu mai este decât un singur pas până la formularea sau afirmarea caracterului excepțional al poporului polonez. Leskinen vede, pe bună dreptate, cauza acestui fenomen în demersul *autoidentificării etnice (sau naționale)*, care se construiește atât pe baza imaginii „celuilalt”, cât și pe cea a „sinelui”⁴.

¹ Bystroń, *op. cit.*, p.21.

² *Idem*, p.21.

³ T. Mańkowski, *Genealogia sarmatyzmu*, Varșovia, 1946, p.35.

⁴ *Idem*, p.51.

Cuprins

Polonezii între Sarmația și Europa.....	5
Începuturile.....	31
Mitologia slavilor.....	35
Mitologia polonă.....	49
Marile divinități.....	49
Mituri și eroi eponimi.....	54
Mitologia populară.....	60
Obiceiuri și tradiții populare.....	73
Lăsatul de sec (<i>Zapusty</i>) și Postul Mare.....	74
Paștele (<i>Wielkanoc</i>).....	80
Trupul Domnului (<i>Boże Ciało</i>).....	88
Lajkonik.....	88
Frăția arcașilor.....	90
Solstițiul de vară.	
Sărbătoarea Sf. Ioan Botezătorul (<i>Św. Jan</i>).....	91
Secerișul (<i>dożynki</i>).....	95
Crăciunul.....	102
Geneza statului polon	
(începutul secolului al X-lea – secolul al XII-lea).....	107
Monarhia polonă în perioada feudalismului timpuriu.	
Începuturile domniei lui Bolesław I Chrobry.....	111
Statul polon în secolele al XI-lea – al XII-lea.....	115

Fărămițarea feudală a statului polon la mijlocul secolelor al XII-lea și al XIII-lea. Tendințele unioniste în ultimele decenii ale secolului al XIII-lea și unificarea statului polon sub Władysław I Łokietek.....121

Centralizarea statului. Polonia în timpul domniei lui Kazimierz al III-lea Wielki. Unirea Poloniei cu Lituania. Władysław al II-lea Jagiełło.....139

Perioada dominației nobiliare.....169

Perioada regilor electivi. Polonia nobiliară între 1570-1764.....221

Evul mediu în Polonia.....259

 Arhitectura.....274

 Sculptura.....285

 Pictura.....288

 Literatura.....289

Umanismul și Renașterea în Polonia.....305

 Arhitectura.....318

 Pictura.....334

 Sculptura.....337

 Muzica.....339

 Literatura.....340

Barocul în Polonia.....361

 Pictura.....371

 Sculptura.....373

 Arhitectura.....375

 Muzica.....379

 Literatura.....380

Bibliografie selectivă.....395

Polonia. Tabel cronologic cuprinzând cele mai importante evenimente din secolele al IX-lea – al XX-lea.....403

Ilustrații.....417

Indice de nume.....457